

СЕКЦІЯ 2 СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 330.341.1+339.9

Бондарець М.В.
*кандидат економічних наук
Інституту всесвітньої історії
Національної академії наук України*

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПРОВІДНИХ І ТРАНЗИТИВНИХ КРАЇН В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

THE PECULIARITIES OF INNOVATION PROCESSES OF LEADING AND TRANSITIVE COUNTRIES UNDER CONDITIONS OF GLOBALIZATION

АНОТАЦІЯ

У статті проведено аналіз сутності сучасних інноваційних процесів у глобальній економіці. Визначено місце і роль інноваційного розвитку у трансформації транзитивних країн з метою запровадження ефективних економічних реформ в Україні. Виокремлено механізми державної підтримки інноваційної діяльності та інноваційної моделі розвитку.

Ключові слова: глобальний розвиток, інноваційна діяльність, інвестиційно-інноваційна модель, конкурентоспроможність, транзитивні країни.

АННОТАЦИЯ

В статье проведен анализ сущности современных инновационных процессов в глобальной экономике. Определены место и роль инновационного развития в трансформации транзитивных стран с целью проведения эффективных экономических реформ в Украине. Выделены механизмы государственной поддержки инновационной деятельности и инновационной модели развития.

Ключевые слова: глобальное развитие, инновационная деятельность, инвестиционно-инновационная модель, конкурентоспособность, транзитивные страны.

ANNOTATION

The article analyzes the essence of modern innovative processes in the global economy. The place and role of innovative development in the transformation of the transitive countries in order to implement effective economic reforms in Ukraine are defined. The mechanisms of state support of innovation activity and innovation development model are determined.

Keywords: global development, innovation activity, investment-innovation model, competitiveness, transitive countries.

Актуальність проблеми. Вичерпання чинників екстенсивного соціально-економічного розвитку, деіндустріалізація пострадянських транзитивних країн обумовлює пошук нових факторів прискорення економічної динаміки, адекватних сучасному стану глобального розвитку світової економіки. А запровадження в Україні інвестиційно-інноваційної моделі економічного зростання перетворюється на об'єктивну необхідність, альтернативою якій є занепад національної економіки, втрата економічного та національного суверенітету.

Саме тому необхідно радикально активізувати інноваційну діяльність в Україні, яка має

надати соціально-економічному розвитку інноваційний характер. Варто констатувати, що попередні роки економічних реформ не створили необхідних умов для зміцнення інтелектуального потенціалу українського суспільства, інноваційного розвитку економіки, освоєння нових високих технологій, подолання структурних деформацій, успадкованих від адміністративно-командної системи. Економічна динаміка досі не набула сучасної постіндустріальної спрямованості та не створила достатньо міцного підґрунтя для запровадження основ інноваційного розвитку. Зволікання у цьому напрямі ставить під загрозу економічне зростання в Україні, що, за прогнозами фахівців, має розпочатися у 2016–2017 рр.

У таких умовах важливим стає визначення критеріїв, інструментів та механізмів соціально-економічної політики, яка в рамках існуючих фінансових, структурних, інституційних обмежень та глобальної кризи була б спроможною забезпечити зростання інвестицій у технології та мотивацію щодо розвитку інноваційного підприємництва. Реальність сьогодення є такою, що основна маса нагальних завдань, що вирішує український уряд у цій сфері, стосується проблем бюджетного розподілу, реформування податкової системи, монетарної політики тощо. Разом з тим інноваційна складова розвитку залишається поза увагою фахового наукового аналізу. Тому реальною залишається загроза перетворення проголошеної концепції переходу до інноваційної моделі розвитку на формальну, відірвану від реального соціально-економічного життя країни.

Аналіз досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти дослідження сутності інновації та інноваційної діяльності розкриті у працях українських економістів – М. Туган-Барановського, О. Лапко, О. Пампури та ін.; російських науковців – Л. Мінделі, Л. Гохберга,

С. Ільєнкової, П. Завліна, А. Казанцева, М. Кондратьєва, Ю. Пімошенка, та ін.; представників західної наукової школи – Г. Барнета, Б. Вундвала, Ф. Ніксона, Р. Мюллера, І. Перлакі, Р. Нельсона, Б. Твісса та ін. Стратегії модернізації та неоіндустріалізації транзитивних країн, що пов'язані з втіленням інноваційно-інвестиційної моделі розвитку, виокремлені у працях О.Г. Білоруса [1] Концептуальні засади інноваційного розвитку та управління інноваційними процесами висвітлені у публікаціях таких вітчизняних вчених, як: А. Чухно [2], Л. Нейкова, О. Алімов, В. Гриньов, М. Дражан, Н. Гончарова та ін.; російських дослідників – Л. Водачек, Н. Іванова, К. Ковальов, Р. Фатхутдінов та ін. Інвестиційна складова інноваційного розвитку у контексті ринкової трансформаційної економіки глибоко проаналізована у працях таких українських економістів, як: З. Варналій, А. Поручник, Л. Антонюк, Ю. Бажал, Л. Нейкова, О. Білоцерківець, Л. Безчасний, Б. Кваснюк, М. Крупка, І. Лютий, С. Онишко, М. Павловський та ін. Інституціональні основи інноваційної діяльності заклали У. Мітчел, М. Вебер, А. Сен, Т. Веблен, П. Козловські, Д. Норт, Д. Ролз тощо.

Необхідність підвищення інноваційної активності аргументується у працях Г. Андрощука, Н. Гончарової, С. Кацури, А. Мокія, І. Павленко, А. Поручника, О. Степанова, В. Чужикова, О. Швиданенка.

Однак, незважаючи на чисельність наукових праць, присвячених проблемам інноваційної діяльності, теоретико-методологічні та практичні аспекти інноваційних процесів потребують подальшого дослідження.

Метою статті є: аналіз сутності сучасних інноваційних процесів у глобальній економіці, визначення місця і ролі інноваційного розвитку у трансформації транзитивних країн з метою запровадження ефективних економічних реформ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Розкриємо сутність інноваційних процесів, які лежать в основі сучасних моделей соціально-економічного розвитку провідних економік світу.

Провідні та особливо транзитивні країни у сучасному глобалізованому світі змушені шукати ефективну модель соціально-економічного розвитку, яка б забезпечувала національну конкурентоспроможність та довгострокове зростання національної економіки.

Концепція національної конкурентоспроможності заснована на ефективному використанні у світовому поділі праці порівняльних переваг національних економік. Друга половина ХХ століття характеризувалася переходом від статичних порівняльних переваг, які є природними для кожної країни, до динамічних, які випливають із конкурентної політики, що втілює національний уряд та корпоративний сектор.

На сучасному етапі світового розвитку серед складових динамічних порівняльних переваг

чільне місце зайняли науково-технічні досягнення та інновації на усіх стадіях життєвого циклу продукту.

Отже, на ринку конкурує вже не окремий товар, а комбінований пакет товарів, послуг та інформації, а конкурентоспроможність продукції залежить не лише від її конкретного виробника, а і від спроможності національного і глобального середовища до супроводження й використання цього продукту. Разом з тим зростають вимоги до цього середовища, кваліфікованості, дисциплінованості, платоспроможності його учасників. Саме це є причиною того, що перехідні країни поки що не в змозі досягти достатнього рівня конкурентоспроможності у глобальній економіці.

На початку ХХІ століття процес створення та нагромадження нових знань призвів до переходу до якісно нового стану, коли самі знання стають самостійною продуктивною силою. Сучасна нова економіка – це виробництво і використання нових знань, перетворення їх на провідний фактор виробництва.

Знання визначальним чином впливають не лише на сферу виробництва, але і на структуру та обсяги споживання. Велика частина споживання мешканців найбільш розвинених країн світу складається із товарів, виробництво та користування якими стали можливими завдяки найновітнішим досягненням науки і техніки (комп'ютери, програмне забезпечення, інформаційні технології, засоби телекомунікації і зв'язку, транспорту тощо). У таких умовах дослідження ринкової кон'юнктури, індивідуалізації підходів до споживача та продукту піднімається на значно вищий рівень.

Як бачимо, у сучасному світі відбувається переоцінка підходів та цінностей до парадигми розвитку. Від економічної парадигми розвитку суспільство переходить до інноваційної, від збільшення матеріального багатства – до нагромадження інформації як основи суспільного прогресу. Нині володіння інформацією та інтелектуальним потенціалом визначають і місце людини в сучасному суспільстві. Тому інвестиції в людський капітал і формування на цій основі інтелектуального капіталу суспільства перетворюються на пріоритетну стратегію національного розвитку провідних країн.

Інноваційний тип економічного розвитку стає тим фундаментом, який визначає місце та перспективи країни на світовому ринку. Особливістю сучасного світового поділу є суттєвий відрив країн-лідерів, що створюють інноваційний анклав, від менш потужних країн, які залежать від активної позиції цих глобальних гравців. У країнах, що належать до інноваційних лідерів, спостерігається висока концентрація найбільш рентабельних видів бізнесу, високотехнологічна структура національного виробництва, винесення за межі власної країни промислово-технологічного циклу енергоємних

виробництв, розвиток аутсорсингу, акумулювання значних фінансових ресурсів.

Зауважимо, що у глобальному вимірі концепція «інформаційного суспільства» не враховує той факт, що головною метою виробництва інформації є підвищення продуктивності праці в матеріальній сфері. «Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства відбувається через всебічний розвиток матеріального виробництва, його технічне переозброєння на основі нових технологій, зростання загального і культурного рівня трудящих, удосконалення організації праці та управління» [3]. Задоволення потреб споживачів у нематеріальній сфері значно збільшує обсяги матеріальних потреб суспільства (виключенням є продукти галузей низького рівня переробки, попит на які скорочується завдяки впровадженню ресурсо- та енергозберігаючих технологій). Відповідно, концептуально, притаманна більшості транзитивних країн деіндустріалізація економіки на сучасному етапі не може розглядатися як рух до постіндустріального суспільства, що формується за умов випереджаючого зростання інформаційної складової національного виробництва порівняно з індустріальною.

Дане уявлення пояснюється тим, що формування нової економіки щільно пов'язане з процесами глобалізації. Ілюзія відмирання старої економіки, на місце якої з'являється нова, виникає через поширення міжсекторального поділу праці у глобальному масштабі. Практичний прояв цього процесу полягає у прагненні розвинених країн світу монополізувати розробку новітніх технологій, перебазовуючи в країни «третього світу» низькотехнологічні, екологічно брудні галузі промисловості. Через те відбувається зміщення старих технологічних укладів на економічну периферію країн, що розвиваються.

Отже, розуміння сутності інноваційних процесів, які знаходяться в основі сучасних моделей розвитку провідних економік світу, а також їхнього місця у цілісній суспільно-економічній системі набуває вкрай важливого значення та допомагає виробити концепцію та відповідні стратегії переходу до інформаційного суспільства у транзитивних країнах.

Інноваційна діяльність є складним процесом трансформації нових ідей та знань в об'єкт економічних відносин та багаторівневою системою економічних відносин, якій притаманні специфічні взаємозв'язки й закономірності. З огляду на значну роль, яку інноваційні процеси відіграють в сучасній економіці, урахування цих особливостей є важливою умовою забезпечення ефективності соціально-економічної стратегії країни.

Закон України «Про інноваційну діяльність» характеризує інновації як «новостворені (застосовані) і (або) вдосконалені конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або

іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і (або) соціальної сфери» [4].

Відповідно, інноваційним, згідно із цим Законом, визнається продукт, який є реалізацією об'єкта інтелектуальної власності, на який виробник продукту має державні охоронні документи (патенти, свідоцтва) чи одержані від власників цих об'єктів інтелектуальної власності ліцензії, або реалізацією (впровадженням) відкриттів, який підвищує вітчизняний науково-технічний і технологічний рівень, який в Україні вироблений вперше, або, якщо не вперше, то який порівняно з іншим аналогічним продуктом, представленим на ринку, є конкурентоспроможним і має суттєво вищі техніко-економічні показники.

У сучасному розумінні інноваційний процес не обмежується появою на ринку нового продукту, послуги або нової технології. По мірі розповсюдження інновація вдосконалюється, набуває нових споживчих властивостей, що відкриває для неї нові сфери застосування, ринки, нових споживачів. Сукупний суспільний результат інновації стає позитивним завдяки механізму дифузії інновацій. Інновація внаслідок свого комплексного розгортання утворює нову технологічно-соціально-економічну підсистему суспільства, яка складається із:

- галузей, які здійснюють інновацію;
- галузей, які поширюють нову технологію та поглиблюють її переваги;
- галузей, що виникають у «шлейфі» розвитку нового технологічного напрямку.

Важливість дифузії інновацій обумовлює щільний взаємозв'язок між науково-технічною, виробничою та інвестиційною діяльністю та свідчить про необхідність розгляду інновації як комплексу дій суб'єктів господарювання та складових національної інноваційної інфраструктури, який набуває характерних рис інноваційного процесу. Отже, досягнення синергетичного ефекту від інновації вимагає значно більшого обсягу контрактних взаємовідносин та сукупних інвестицій, ніж для того, щоб отримати економічний ефект від звичайного капіталовкладення.

Практично інновація являє собою зміну технології виробництва, яка безпосередньо впливає на продуктивність факторів виробництва та спосіб їхнього поєднання, а у соціально-економічній системі є способом якісно більш ефективного використання ресурсів. Отже, інвестиція в інновацію є «ресурсозберігаючим» вкладенням, яке забезпечує більшу за середню по економіці економічну віддачу.

Таким чином, стратегічний суспільний ефект інновацій полягає у:

- прискоренні зростання продуктивності факторів виробництва;
- збільшенні обсягів виробництва;
- стимулюванні структурних перетворень шляхом перерозподілу ресурсів на перспективні напрями суспільно-економічного розвитку;

– підвищенні статусу країни у глобальній економіці та національної конкурентоспроможності.

Отже, інноваційний розвиток можна охарактеризувати як процес структурного вдосконалення національної економіки, який досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві. А головним завданням інноваційної політики держави є забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємництва, поширення інновацій по усіх сферах національної економіки.

Необхідність державного регулювання та стимулювання інноваційних процесів пояснюється через концепцію ринкових екстерналій. Оскільки інновація є носієм синергетичного ефекту, наслідки її реалізації споживаються не лише її безпосереднім виконавцем-інноватором, а усіма членами суспільства у вигляді технічного та соціального прогресу. Звідси випливає, що завдання державної інноваційної політики полягає в тому, щоб забезпечити інтерналізацію цієї економічної екстерналії, тобто компенсувати новаторам ефект, який інновації здійснюють для суспільства в цілому. Така компенсація може набувати вигляду як прямого надання фінансових ресурсів через систему пільгового кредитування, оподаткування, митного обкладення, грантів тощо, так і непрямого – через надання повністю чи частково безоплатних послуг в інфраструктурній, інформаційній, правовій та інших сферах. Зокрема, в США витрати приватних фірм на НДДКР з 1954 р. вираховувалися з оподаткованого прибутку, а з 1981 р. 25% (пізніше – 10%) цих витрат навіть вираховувалися безпосередньо з суми сплаченого підприємством податку [3].

У певних випадках, якщо очікувані екстерналії споживатимуться окремою корпоративною групою, функції компенсації їхньої вартості можуть належати приватним економічним суб'єктам – промислово-фінансовій групі, транснаціональній корпорації тощо.

Наведене трактування інноваційного процесу дає підстави для висновку про необхідність реалізації на території окремої країни повного циклу впровадження інновації. Адже лише у цих умовах суспільство зможе споживати екстерналії, які супроводжують інновацію та були оплачені державою, або іншою фінансовою установою. Експорт інтелектуального продукту на ранніх стадіях інноваційного циклу веде до фактичної втрати зазначених коштів. Імпорт же інноваційного продукту забезпечує певну економію фінансових ресурсів на початку інноваційного циклу, проте, зазвичай, веде до

обмеження синергетичного ефекту від інновації у сферах поліпшення продукту, розробки і реалізації супутніх інноваційних продуктів, стиmulювання споживання.

Світовий досвід підтримки інноваційної діяльності має певні механізми реалізації державою функцій у цій сфері, серед яких можна виділити такі:

- Пряму державну фінансову підтримку інноваційних процесів:

- фінансування створення нових галузей, наукоємних виробництв за рахунок коштів державного бюджету;

- ініціювання створення та фінансування наукових центрів та науково-дослідницьких програм шляхом конкурсного відбору;

- надання безпроцентних чи пільгових позик та грантів;

- формування державного замовлення на інноваційні продукти;

- надання дотацій за рахунок державного бюджету для визначених галузей, виробництв чи технологій;

- компенсація банківського процента, у випадку спрямування позики на фінансування інвестицій у технологічні інноваційні зміни;

- державні виплати провідним науковим центрам та науковцям;

- компенсація науково-дослідним установам витрат, пов'язаних з налагодженням інформаційного забезпечення;

- Фіскальні пільги для інноваторів:

- зниження податку на прибуток підприємств;

- надання податкового кредиту інноваційним підприємствам;

- зменшення суми прибутку до оподаткування через виключення з нього вартості досліджень чи освоєння нової технології;

- звільнення від сплати податку на прибуток;

- відстрочка сплати імпортного мита чи звільнення від його сплати;

- пільгова амортизація для інноваційних фірм.

А також інші правові, інфраструктурні, економічні та політичні інструменти підтримки інновацій: удосконалення законодавства про авторське право та патентних відносин; введення системи сертифікації та стандартів, що заохочує споживання інноваційних товарів; розвиток та підтримка системи освіти в країні; тимчасовий дозвіл на монополію виробника інноваційних товарів; створення державної інформаційної інфраструктури; здійснення державного лобювання інтересів українських виробників інноваційної продукції на міжнародному рівні.

Особливості процесу економічних трансформацій у транзитивних країнах і, зокрема, в Україні, накладають свої риси на здійснення інноваційної політики. Як зазначалося вище, у перехідній економіці, яка характеризується

нестабільністю економічних відносин та інституційною та інфраструктурною недовершеністю, реалізація повного інвестиційного циклу є складним завданням і потребує значних витрат. Додаткові труднощі пов'язані з інтеграцією перехідних країн у глобальну економіку. Перед урядами, які здійснюють економічні трансформації, постає завдання щодо здійснення структурної перебудови економічних відносин відповідно до потреб ринкової економіки, відкритої економіки та запровадження інноваційної моделі розвитку й побудови основ постіндустріального суспільства.

Як було зазначено, інноваційний тип зростання є вельми важливим для підвищення національної конкурентоспроможності постсоціалістичних транзитивних країн, структура економіки яких характеризується значною кількістю застарілих виробництв. Особливо значення ця проблема набуває у зв'язку з уже визначеним курсом деяких європейських постсоціалістичних країн щодо вступу до ЄС. Зволікання у модернізації структури національного виробництва загрожує консервацією цих країн у ролі європейської периферії, їхньою економічною дезінтеграцією та позиціонуванням в якості об'єкта у світовому поділі праці.

Відновлення економічного зростання без активізації інноваційної складової веде у перехідній економіці, яка характеризується значною ресурсодефіцитністю, до поступового вичерпання резервів екстенсивного зростання і наростання загрози економічної кризи та подальшої деіндустріалізації. Тому реалізація синергетичного ефекту інноваційного розвитку є єдино можливим способом зменшення технологічного та економічного відриву від провідних країн світу, завданням, яке необхідно вирішити постсоціалістичним транзитивним країнам.

Останнім часом запровадженню інноваційної моделі розвитку в Україні з боку Уряду приділено значну увагу. У стратегії сталого розвитку «України-2020» наголошується, що сучасний вектор розвитку України полягає у забезпеченні сталого розвитку держави, проведенні структурних реформ та, як наслідок, підвищенні стандартів життя. «Україна має стати державою з сильною економікою та з передовими інноваціями. Для цього, передусім, необхідно відновити макроекономічну стабільність, забезпечити стійке зростання економіки екологічно невиснажливим способом, створити

сприятливі умови для ведення господарської діяльності та прозору податкову систему» [5]. Однак на сьогодні фінансові можливості Уряду є вкрай обмеженими, що пов'язано з конфліктом на Сході України. Дійсним показником ефективності державної трансформаційної політики в інноваційній сфері має стати створення за результатами економічних реформ передумов для органічного переходу до інноваційної моделі розвитку. Зважаючи на те, що інноваційна модель зростання є об'єктивно наступною стадією трансформаційного процесу, її успішне втілення має визначити, наскільки адекватними та ефективними були реформи, запровадженні Урядом.

Висновки. Таким чином, сутність процесів інноваційного розвитку у провідних та транзитивних країнах полягає у структурному вдосконаленні національної економіки, яке досягається переважно за рахунок практичного використання нових знань для зростання обсягів суспільного виробництва, підвищення якості суспільного продукту, зміцнення національної конкурентоспроможності та прискорення соціального прогресу в суспільстві. А головним завданням державної інноваційної політики стає забезпечення збалансованої взаємодії наукового, технічного і виробничого потенціалів, розробка та впровадження механізму активізації інноваційної діяльності суб'єктів підприємства, поширення інновацій по усіх сферах національної економіки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Білорус О.Г. Проблеми глобальної модернізації та імперативи неоіндустріалізації транзитивних країн / О.Г. Білорус. – Економічний часопис. – XXI. – 2013. – № 9-10. – С. 3-6.
2. Чухно А.А. Сучасна фінансово-економічна криза: природа, шляхи і методи її подолання / А.А. Чухно. – Економіка України. – 2010. – № 1. – С. 4-16.
3. Перспективи інноваційного розвитку України. Аналітична доповідь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Table/Zhalilo21/003.htm>.
4. Закон України «про інноваційну діяльність» від 4 липня 2002 р. // Відомості Верховної Ради України – 2002. – № 36. – С. 266 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
5. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.